

УДК 342.15+343.31(477)

Д.С. ЗОРЕНКО,

Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2606-8890>

ЩОДО ВЖИВАННЯ ПОНЯТЬ «ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ» ТА «ТЕРИТОРІАЛЬНА НЕДОТОРКАННІСТЬ» У НАЗВІ СТАТТІ 110 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

***Ключові слова:** територіальна цілісність, територіальна недоторканність, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, єдність території*

Однією з правових форм захисту проголошених ч.3 ст.2 Конституції України цілісності і недоторканності території нашої держави виступає ст.110 Кримінального кодексу (КК). Водночас, формулюючи назву цієї статті, нормотворець використовує терміни «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» попри відсутність їх нормативного визначення у вітчизняному законодавстві, єдності підходів щодо змістовного наповнення як в джерелах міжнародного права, так і серед науковців. Зазначена неврегульованість негативно позначається на законотворчій та правозастосовній практиці в сфері забезпечення непорушності території нашої держави, що зайвий раз підкреслюють сучасні суспільно-політичні виклики для України.

Актуальності статті додає наявність дискусійних аспектів наукової розробки тематики кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, в першу чергу, питання про доречність використання понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» при формулюванні назви відповідної кримінально-правової норми.

Дослідженню питань територіальної цілісності та недоторканності присвячені праці як вчених-міжнародників (М.О. Баймуратова, Л.І. Волової, О.В. Гудкова, М.В. Остроухова, Т.С. Цимбрівського та ін.) та конституціоналістів (О.О. Гречка, А.В. Надутого, М.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренко та ін.), так і кримінологів (О.Ф. Бантишева, Н.О. Гурової, Л.В. Мошняги, М.А. Рубашенка, О.В. Шамари та ін.). Водночас, як свідчить аналіз наукових розвідок та матеріалів судових проваджень щодо даної категорії правопорушень, проблематику впорядкування термінологічного апарату ст.110 КК України не можна вважати вичерпаною. Тому метою статті є аналіз змістовних характеристик понять «територіальна цілісність», «територіальна недоторканність» та «єдність території» з метою обґрунтування їх застосування в контексті статті 110 КК України.

В юриспруденції, як і в будь-якій науці, завдання визначення (дефініції) як логічної операції над поняттями полягає в розкритті змісту цих понять шляхом вказівки на основні, істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ і виокремлюють з-поміж правових [1, с.86]. Як слушно зазначають В.С. Ковальський та І.П. Козінцев, неточність відтворення норми, розпливчастість і відсутність однозначності понять і їхніх ознак може бути причиною неправильного тлумачення та застосування правових норм, оскільки неякісна норма веде до непотрібної втрати часу на запити й роз'яснення, викликає суперечки і помилки [2, с.35]. З огляду на це, вживання термінів «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» в нормативно-правових актах має бути уніфікованим та відповідати правилам юридичної техніки, базуватися на обґрунтованих результатах наукових розробок, узгоджуватися з міжнародною нормотворчістю.

В енциклопедично-довідковій літературі набуло поширення наступне трактування зазначених понять: «Цілісність та недоторканність території держави – один з загальновищезначаних принципів сучасного міжнародного права. Недоторканність зумовлює насамперед

заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини» [3, с.442].

Не ставлячи під сумнів правильність підходів окремих дослідників до розгляду вказаних термінів у «вузькому» й «широкому» сенсі, більш логічним виглядає їх поділ за часом формування та рівнем нормативного закріплення – міжнародний та національний. В свою чергу, національний сегмент за сферою використання поділяється на конституційно-правовий та кримінально-правовий, оскільки в залежності від цього змінюється обсяг їх змістовного наповнення. Іншими словами, вимоги принципу міжнародного права призвели до імплементації його положень спочатку до вітчизняного конституційного законодавства, а згодом – й до кримінального в якості окремого складу злочину.

Міжнародно-правовий аспект досліджуваного питання знайшов своє відображення в положеннях Статуту Ліги Націй 1919 р., Міжамериканської Конвенції про права та обов'язки держав 1933 р., Статутів ООН 1945 р. та Організації американських держав 1948 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., статутів ряду авторитетних регіональних міжнародних організацій (Ліги арабських держав, Організації американських держав, Африканського Союзу тощо), значної кількості інших міжнародних документів. Разом з тим, в них спостерігається відсутність поступальності та спадковості в процесі генезису вказаних дефініцій на фоні періодичного «перетікання» одного терміну в інший.

Зокрема, ст.10 Статуту Ліги Націй зобов'язує членів поважати і зберігати проти всякого зовнішнього вторгнення *територіальну цілісність*¹ [4]. Натомість, відповідно до ст.11 Конвенції Монтевідео територія держа-

ви *недоторкана* і не може бути предметом ні військової окупації, ні інших насильницьких дій держав, ні прямо, ні опосередковано, ні за будь-яких мотивів, хоча б навіть тимчасово [5]. Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти *територіальної недоторканності* чи політичної незалежності будь-якої держави, так і в будь-який інший спосіб, який несумісний з Цілями Об'єднаних націй (п.4 ст.2 Статуту ООН) [6]. Територія держави є *недоторканою*, не може ні за яких обставин бути об'єктом військової окупації або інших насильницьких дій, прямо або опосередковано розпочатих іншими державами (ст.20 Статуту Організації американських держав) [7]. Кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти *територіальної цілісності* або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН (абз.1 п.1 Декларації про принципи міжнародного права) [8]. Держави-учасниці будуть поважати *територіальну цілісність* кожної з держав-учасниць, утримуватися від будь-яких дій, що представляють собою застосування сили або загрозу силою, перетворення території одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт придбання за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення (принцип IV Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі) [9].

Отже, як слушно підкреслює М.О. Баймуратов, сама назва цього принципу остаточно не встановлена: можна зустріти згадування як територіальної цілісності, так і територіальної недоторканності [10, с.50].

З огляду на це, в юридичній літературі з'являються численні дискусійні спроби встановлення співвідношення обсягів вказаних понять. Так, обґрунтовується думка про те, що недоторканність є ширшою за цілісність – порушуючи недоторканність території, держави не завжди мають на меті відторгнути її

¹ Тут і далі курсив автора.

частину. І навпаки, посягання на цілісність держави може бути здійснене і без формального порушення недоторканності і бути наслідком підтримки сепаратистів [11, с.12; 12, с.25; 13, с.224]. Прихильники іншого підходу розширено тлумачать територіальну цілісність, визнаючи територіальну недоторканність її частиною – територіальна цілісність держави означає непорушність її кордонів і недоторканність території [14, с.7; 15, с.30; 16, с.32]. Ряд дослідників не підтримують жодну з наведених позицій [17, с.68].

Більшість науковців сходяться в одному – поняття «територіальна цілісність» і «територіальна недоторканність» хоча й мають певну відмінність в лексичному значенні (цілісність – внутрішня єдність, недоторканність – гарантованість від зовнішніх зазіхань), водночас, вони нерозривно пов'язані між собою, утворюють стійку конструкцію, своєрідний термінологічний симбіоз (смилову пару). Зокрема, на це вказує Л.І. Волова («цілісність і недоторканність настільки глибоко проникають один до іншого, що їх необхідно розглядати як частину одного принципу») [18, с.31], О.В. Гудков («включення поняття «недоторканність» до змісту принципу територіальної цілісності значно збагачує та поглиблює його») [11, с.12] та багато інших дослідників [13, с.223].

В кінцевому підсумку, відповідно до вимог «об'єднаного» принципу на держави покладаються такі основні зобов'язання (заборони): 1) не набувати чужої території шляхом погрози силою або її застосуванням (відмовитися від завоювань як засобу приросту території держави та вирішувати всі територіальні спори виключно мирними засобами); 2) поважати недоторканність державних кордонів (вважати непорушною саму лінію державного кордону на місцевості, не допускати перетину кордону без дозволу відповідних державних органів і поза встановленими правилами, не допускати прикордонних інцидентів); 3) не інспірувати та не підтримувати сепаратистські рухи (не допускати пропаганди сепаратизму, не створювати сепаратистські організації, не заохочувати їх діяльність, не надавати допомоги сепаратистським рухам); 4) не вико-

ристовувати іноземну територію без згоди її суверена (повністю підкорятися національному законодавству при транзиті товарів, послуг, розробці природних ресурсів тощо); 5) не використовувати власну територію в спосіб, який завдає шкоди території інших держав (здійснення суверенних прав на власній території – розробка природних ресурсів, зведення і експлуатація промислових, іригаційних і інших об'єктів тощо – не повинно заподіювати шкоди суверенним правам сусідніх держав на використання міжнародних річок, на чисте повітря і т. ін.) [19, с.26].

Буквальне тлумачення положень ч.3 ст.2 Конституції України та назви ст.110 КК України «Посягання на територіальну цілісність та недоторканність України» дає підстави стверджувати, що до вітчизняного законодавства імплементований саме розглянутий вигляд принципу територіальної цілісності і недоторканності. Логічним наслідком мала б стати кримінально-правова охорона всіх перелічених вище складових елементів «об'єднаного» принципу в рамках згадуваної статті Кримінального кодексу. Натомість, законодавець робить це шляхом визначення в різних розділах Особливої частини самостійних складів злочинів, наприклад: «Пропаганда війни» (ст.436), «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» (ст. 437), «Незаконне переправлення осіб через державний кордон» (ст.332), «Порушення правил міжнародних польотів» (с.334), «Найманство» (ст.447), «Створення злочинної організації» (ст.255), «Порушення законодавства про континентальний шельф України» (ст.244) тощо.

Отже, не можна повністю погодитися з М.А. Рубашенком в тому, що ст.110 КК призначена охороняти цілісність і недоторканність України [13, с.223], на це лише вказує назва статті, яка носить більше рамковий характер, а формулювання диспозиції – «умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій» – не дозволяє повністю охопити

весь обсяг зобов'язань та заборон, визначених вищевказаним міжнародним принципом. Таким чином, положення ст.110 КК України не в повній мірі відповідає її назві – «Посягання на територіальну цілісність та недоторканність України», оскільки остання містить вказівку на значно більше коло діянь, ніж вказано в диспозиції.

За слушними висновками П.С. Дагеля, принцип визначеності та єдності термінології полягає в тому, що криміналізація суспільно небезпечних діянь повинна здійснюватися за допомогою визначених у законі термінів [20, с.238]. Для порівняння: «Стаття 114. Шпигунство. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства...», або «Стаття 112. Посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю...» [21].

Окремими дослідниками вже аргументувалися пропозиції щодо зміни назви ст.110 КК України, наприклад «Посягання на територіальну цілісність України та інші посягання на територіальну недоторканність України» (порушення територіальної цілісності має бути лише одним із видів (найбільш поширеним на практиці) порушення територіальної недоторканності) [13, с.225], або «Посягання на територіальну цілісність» (приведення назви і змісту диспозиції статті до єдиного вигляду стосовно використання термінології) [15, с.30].

В свою чергу, пропонуємо усунути з'ясовані вище вади юридичної конструкції ст.110 КК шляхом викладення її назви як «Посягання на єдність території України» з наступних причин.

Ще в грудні 1991 р. на початку обговорення необхідності внесення змін до Кримінального кодексу УРСР 1960 р. в сфері захисту національної безпеки, представники профільного Комітету Верховної Ради України з питань правопорядку і боротьби із злочинністю в сесійній залі наголошували на прийнятті відповідної кримінально-правової норми, «яка буде захищати нашу державу від порушення *єдності території*» [22].

Крім того, у «спадок» від Радянського Союзу залишився Закон СРСР від 02.04.1990 р. № 1403-1 «Про посилення відповідальності за зазіхання на національну рівноправність громадян і насильницьке порушення єдності території Союзу РСР», яким був покликаний «...рішуче припиняти діяльність різноманітних націоналістичних і сепаратистських об'єднань, спрямовану ... на насильницьке порушення закріпленої Конституцією єдності території Союзу РСР...». Зокрема, стаття 7 Закону СРСР від 25.12.1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» набувала такої редакції: «Публічні заклики до насильницького повалення або зміни радянського державного й суспільного ладу або до насильницького порушення закріпленої Конституцією СРСР єдності території Союзу РСР, союзних і автономних республік, автономних областей і округів, а також поширення із цією метою матеріалів такого змісту – караються...» [23]. Кваліфікованими складами даного злочину визнавалися вчинення його повторно або організованою групою осіб, а особливо кваліфікованим – за завданням іноземних організацій або їх представників.

У свою чергу, Конституція України також вказує на єдність і цілісність державної території (ст.132). В словникових джерелах терміни «єдність» тлумачиться як згуртованість, цілісність, монолітність, неподільність, поєднання в одному цілому, нерозривність, міцність зв'язку між ким-, чим-небудь, відсут-

ність дроблення [24, с.497; 25, с.361; 26; 27, с.107; 28; 29, с.70]. Таким чином, слова «єдність» і «цілісність» синонімізуються, є взаємозамінними. На цьому акцентують увагу й низка дослідників: територіальна цілісність держави «проявляється в єдності території, на яку поширюється суверенітет держави» [12, с.21], «це територіальна єдність країни в межах своїх державних кордонів» [30, с.12], «історично сформована єдність і недоторканність її території» [11, с.11] тощо.

Отже, посягання на цілісність території держави в кінцевому підсумку порушує міцність зв'язку адміністративно-територіальних одиниць, визначених Основним Законом, завдає шкоди єдності території держави.

Аналіз слідчо-судової практики за ст.110 КК України (ст.62 Кодексу 1960 р.) дозволяє зробити висновок про те, що лєвова частка протиправних дій винних осіб в тій чи іншій формі (публічні заклики чи розповсюдження матеріалів, проголошення «незалежності» певних адміністративно-територіальних одиниць, ініціювання не всеукраїнського, а місцевого референдуму з питань зміни меж території України тощо) посягала саме на цілісність (єдність) території нашої держави, не ставлячи під загрозу її недоторканність, оскільки, як ми з'ясували вище, недоторканність – це захищеність від зовнішніх зазіхань.

Хоча існують приклади «недоторканих» посягань на територію України, наприклад, конфлікт навколо о. Тузла в 2003 р., втім кримінально-правова кваліфікація діянь його суб'єктів не здійснювалась, хоча відповідно до вітчизняного законодавства суб'єктом злочину визнаються також іноземці та особи без громадянства. Фактично, в разі зовнішніх зазіхань на територію нашої держави, тобто порушення її недоторканності, застосовуються скоріше міжнародно-правові інструменти, ніж норми внутрішнього законодавства.

Так, дії Російської Федерації отримали правову оцінку в Постанові Верховної Ради України «Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби у Керченській протоці». Суть постанови поля-

гає у кваліфікації зведення гідротехнічної споруди як недружнього акту щодо України та посягання на її територіальну цілісність. Разом з тим, Верховна Рада закликала Президента України застосувати усі наявні засоби для захисту територіальної цілісності та зобов'язала Кабінет Міністрів використати у даній ситуації механізми, передбачені Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку із приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. [31].

Більше того, «гібридні» дії РФ щодо анексії Криму та захоплення окремих регіонів Донецької та Луганської областей взагалі поставили під сумнів дієвість базисних приписів міжнародних статутних документів щодо цілісності та недоторканості території, позбавили їх первинного змістовного наповнення, вказуючи на необхідність подальшого переосмислення.

Досить прогресивним є прагнення нормотворців імплементувати ключові принципи міжнародного права до національного законодавства, закладаючи тим самим фундамент розбудови в Україні демократичної держави. Водночас, відсутність легального визначення окремих термінів, дискусійність позицій дослідників щодо їх складових елементів в таких конкретно-визначених галузях права як кримінальне, може призвести до порушення прав та інтересів людини, суспільства чи держави. До подібних можна віднести поняття «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність».

Їх вживання в контексті ст.110 КК України носить скоріше декларативний характер, чим створює передумови до розширеного тлумачення характеру протиправних посягань, конкуренції з положеннями інших статей Особливої частини Кодексу, техніко-юридичних протиріч з описом диспозиції статті. З урахуванням наведених аргументів в її назві доречно використовувати фразу «Посягання на єдність території України». Завдяки універсальності, лаконічності та інтуїтивній зрозумілості це сприятиме більш чіткому з'ясуванню змісту цієї норми, полегшить кваліфікацію та правозастосовну практику. До того ж, кримінально-

правова охорона саме єдності території держави вже знайшла своє нормативне закріплення в кодексах Німеччини, Грузії, Китаю, Узбекистану та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва: Юрид. лит., 1976. 287 с.
2. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. Т. 6. 768 с.
4. Устав Лиги Наций: 10 янв. 1920 г. URL: <http://doc20vek.ru/node/451> (дата звернення: 29.03.2017).
5. Convention on Rights and Duties of States. Signed at Montevideo, December 26, 1933 (7-th International Conference of American States; Montevideo, Uruguay, December 3-26, 1933) // Supplement to the American Journal of International Law. 1934. Vol. 28. P. 75–78.
6. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда: 26 июня 1945 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 29.03.2017).
7. Устав Организации Американских Государств: 30 апр. 1948 г. URL: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_524/doc524a657x473.htm (дата звернення: 29.03.2017).
8. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций: 24 окт. 1970 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 29.03.2017).
9. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе: 1 авг. 1975 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 29.03.2017).
10. Баймуратов М. А. Международное публичное право: учебни-к. Киев : Истина, 2004. 552 с.
11. Гудков А. В. Принцип территориальной целостности государства в решениях судов (на примере Российской Федерации, США, Канады, Турции, Молдовы): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Рос. акад. правосудия. Москва, 2008. 22 с.
12. Остроухов Н. В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Рос. ун-т дружбы народов. Москва, 2010. 61 с.
13. Рубашенко М. А. Співвідношення понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у кримінальному праві України (ст.110 КК) // Науковий вісник Ужгородськ. нац. ун-ту. Серія: Право. 2014. Вип. 26. С. 223–226.
14. Федоров В. П. Обеспечение суверенитета и территориальной целостности государства // История государства и права. 2008. № 14. С. 7–9.
15. Мошняга Л. В. Принципы криміналізації діянь проти конституційних основ національної безпеки України // Право і безпека. 2012. № 1. С. 27–31.
16. Надутый А. В. Територіальна єдність, цілісність і недоторканність: до питання про співвідношення понять // Право і безпека. 2016. № 1. С. 29–34.
17. Цимбрівський Т. С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві: дис. ... канд. юрид. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2008. 248 с.
18. Волова Л. И. Принцип территориальной целостности и неприкосновенности в современном международном праве. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1981. 192 с.
19. Биккинин И. А., Блинников С. А., Пудовочкин Ю. Е. Обеспечение территориальной целостности и неприкосновенности Российского государства: сравнительно-правовые и уголовно-правовые аспекты / Ростов. юрид. ин-т Рос. правовой акад. Минюста России. Ростов-на-Дону, 2004. 216 с.
20. Основания уголовно-правового запрета : Криміналізація і декриміналізація / АН

СССР, Ин-т государства и права; под ред.: В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. 304 с.

21. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341–III // Офіційний вісник України. 2001. № 21. Ст. 920.

22. Стенограма засідання № 22 четвертої сесії Верховної Ради України 1-го скликання за 10 жовтня 1991 р. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl1/BUL14/101091_22.htm (дата звернення: 29.03.2017).

23. Об усилении ответственности за посягательство на национальное равноправие граждан и насильственное нарушение единства территории Союза ССР: Закон СССР от 02.04.1990 № 1403-1. URL: <http://zakon.7law.info/base19/part9/d19ru9689.htm> (дата звернення: 29.03.2017).

24. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1971. Т. 2. 552 с.

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови: з дод. і допов. / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун,

2005. 1728 с.

26. Єдність // Вікісловник. URL: <http://uk.wiktionary.org/wiki/єдність> (дата звернення: 29.03.2017).

27. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опр. і допов. Львів: БаК, 2008. 512 с.

28. Єдність // Всесвітній словник української мови. URL: <http://uk.worldwidedictionary.org/єдність> (дата звернення: 29.03.2017).

29. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. 2-е вид. Київ: Довіра, 2006. 477 с.

30. Белавина Ю. И. Конституционные основы обеспечения единства Российской Федерации и ее территориальной целостности: дис. ... канд. юрид. наук / МВД Рос. Федерации, Моск. акад. Москва, 2002. 165 с.

31. Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби у Керченській протоці: постанова Верховної Ради України від 23.10.2003 № 1234–IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 47/48. Ст. 374.

Зоренко Д. С. Щодо вживання понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у назві статті 110 Кримінального кодексу України // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 2. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_2_11.pdf

Розглянуто особливості нормативного закріплення та доктринального тлумачення понять «територіальна цілісність» і «територіальна недоторканність» в міжнародному й національному праві. Проведений аналіз доцільності їх вживання в назві ст.110 Кримінального кодексу України. Наведено пропозиції щодо вдосконалення відповідних положень чинного законодавства.

***

Зоренко Д.С. Об употреблении понятий «территориальная целостность» и «территориальная неприкосновенность» в названии статьи 110 Уголовного кодекса Украины

Рассмотрены особенности нормативного закрепления и доктринального толкования понятий «территориальная целостность» и «территориальная неприкосновенность» в международном и национальном праве. Проведен анализ целесообразности их применения в названии ст.110 Уголовного кодекса Украины. Даются предложения по совершенствованию соответствующих положений действующего законодательства.

***

Zorenko D.S. On Use of the Terms «Territorial Integrity» and «Territorial Inviolability» in the Title of Article 110 Ukraine's Criminal Code

The article considers the features of the normative consolidation and doctrinal interpretation of «territorial integrity» and «territorial inviolability» concepts in international and national law. It analyses the expediency of their application in the title of Art.110 Ukraine's Criminal Code. It gives suggestions for improving the relevant provisions of current legislation.